

Світлана РИБАЛКО

ТВОРЧИСТЬ КОМАДА РЮШІ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Подається огляд діяльності видатного японського різьбяр Комада Рюші (нар. 1934). Висвітлено розмаїття його зв'язків з українським осередком шанувальників мистецтва різьблення з кістки, особливості творчого формування різьбяр, його шлях від різьблення окімоно до мистецтва нецке. Проаналізовано твори майстра, що зберігаються в Україні, у зіставленні з іншими колекціями світу, висвітлено особливості творчої інтерпретації традиційних сюжетів. Стаття побудована на матеріалах збірки харківського колекціонера і мецената Олександра Фельдмана, матеріалах дослідницьких експедицій автора до Японії (2008—2012), родинного архіву Комада Рюші.

Ключові слова: Комада Рюші, японське мистецтво, різьблення з кістки, нецке, окімоно, колекція Олександра Фельдмана, сюжетно-тематичний репертуар.

© С. РИБАЛКО, 2016

Комада Рюші — один із широко відомих японських різьбярів нецке (іл. 1). Його твори зберігаються у багатьох музейних та приватних колекціях світу, а тривала педагогічна та громадська діяльність зумовили цілком заслужений авторитет серед майстрів та шанувальників мініатюрної скульптури. Цілком природно, що ім'я та твори майстра не обходять жодне видання, присвячене сучасним нецке. Творчості Комада Рюші присвячено окремий підрозділ монографії Міріам Кінсі¹ «Сучасні майстри нецке» [8], його роботи демонструються у каталозі колекції Його Високості принца Такамадо² [7], каталогах колекції Кіотоського музею мистецтва нецке³ [11]. Слушні спостереження щодо творчих робіт різьбяр містяться в публікаціях Тетяни Яхіро [12], Юлії Тормишевої [3]. Ретроспективний (хоча й, зрозуміло, не повний) огляд творів майстра з нагоди його 80-річного ювілею представлений Девідом Бурдітт [5—6]. Безумовно, внесок художника у розвиток сучасних нецке заслуговує спеціального дослідження і залучення до дослідницького кола матеріалів творів майстра, що розпорошені по музейних та приватних колекціях світу. Тому **мета** запропонованої розвідки передбачає огляд творів, що зберігаються в Україні, та висвітлення усього розмаїття зв'язків майстра з Україною.

В епоху інформаційних технологій складання біографічної довідки про сучасного художника не становить особливих труднощів. Однак, деякі окремі моменти, що не вміщуються в протокольні форми резюме, часто є важливими для осмислення творчого шляху. Тож стисло нагадаємо ті аспекти біографії майстра, що визначили особливості його діяльності, пов'язаної з Україною.

Комада Рюші (Ісаму) народився 1934 р. у сім'ї потомствених різьбярів. Його дід, батько, дядько були професійними майстрами, які у ХХ ст. розвивали мистецтво мініатюрної скульптури зі слонової кістки. Усі вони працювали переважно у галузі окімоно — близькому до нецке виді декоративної скульптури, що від-

¹ Подружжя Кінсі — колекціонери із США, ентузіасти відродження нецке у повоєнній Японії, активні збирачі, меценати та пропагандисти сучасних нецке.

² Його Високість Принц Такамадо протягом життя виступав як колекціонер і патрон сучасних різьбярів нецке. Після його передчасної смерті справу продовжує його дружина Її Високість принцеса Такамадо, яка підготувала до видання каталог колекції нецке, очолила японську секцію Міжнародного товариства нецке, передала колекцію принца Такамадо до зібрання Токійського національного музею.

³ Кіотоський музей мистецтва нецке є одним із кращих зібрань нецке. Музей організований Мунеакі Кіношіта і репрезентує зібрану ним колекцію. Щороку Мунеакі Кіношіта ініціює декілька виставок і видань.

різнялася більшими розмірами та відсутністю хімотоші (отворів для шнурка). На той час нецке як аксесуар вбрання⁴ вийшли з ужитку, невеличкі брелоки збирали поодинокі любителі дрібної пластики, натомість окімоно користувалися широким попитом серед західних дилерів. Virізані зі слонової кістки птахи і тварини, жанрові сценки з життя старої Японії, шляхетні красуні та відчайдушні самураї, втомлені працею селяни, старі в оточенні малечі приваблювали європейців реалістичністю зображень та водночас задовольняли інтерес до екзотичної країни. Численні японські статуетки прикрашали інтер'єри європейців поруч з живописом та порцелянами. Попит на японські екзотичності був настільки високим, що різьбярі організувалися у майстерні, де ціла когорта помічників здійснювала первинну обробку матеріалу, знімаючи верхній шар з кістки та формуючи узагальнену композицію, а провідний майстер виконував більш складну роботу з пластичного моделювання форми, уточнюючи деталі. Представники родини Комада належали саме до майстрів-віртуозів.

Тож перші знання матеріалу та засобів його обробки Комада Ісаму отримав від батька. «Так, від п'ятнадцяти років, після завершення обов'язкової шкільної освіти, і протягом дванадцяти років кожного дня я приходив до майстерні батька, де працював цілий день», — згадує п. Комада. І всі ці роки молодий різьбяр виготовляв окімоно, вивчаючи батьківський досвід, опановуючи ремесло за традиційною моделлю — у майстерні, безпосередньо від вчителя, знаходячись у професійному середовищі увесь свій час.

Результатом тих 12 років, проведених у майстерні батька, стало не лише опанування прийомами різьблення з кістки, вміння побачити графічний малюнок у тривимірній моделі, успадкування різноманітних рисунків — основи для розробки майбутніх окімоно, а й досвід і спостереження життя майстерні. Власне саме ці обставини привели восени 2008 р. автора цієї статті до Комада Рюші як досвідченого різьбяра, знавця окімоно та безцінного інформанта про світ різьбярських майстерень, де таємниці ремісництва передаються від покоління до покоління. Протягом 10 годин без перерви сенсей консультував, відповідав на запитання і розповідав. Той майстер-клас багато в чому справив вплив на розробку концепції та відбір матеріалу до видання каталогу окімоно зі збірки ві-

⁴ За допомогою нецке необхідні речі (кісет для тютюну, трубка, гаманець тощо) закріплювалися до поясу.

Іл. 1. Комада Рюші у майстерні. Фото С. Рибалко. 2011 домого українського колекціонера Олександра Фельдмана, про що йдеться у листі подяки [2]. Тож перший крок до арт-простору України Комада Рюші здійснив як експерт-консультант.

Хоча майстер сором'язливо каже про себе «я не експерт», його досвід протяжністю у життя є безцінним. До того ж специфіка роботи спонукає увесь час опрацьовувати безліч матеріалів, адже розробка будь-якого сюжету потребує досконалого знання літератури та аналогів, особливостей матеріальної культури і побуту тощо. Варто зазначити, що і в подальшому сенсей щедро ділився знаннями з різноманітних питань різьблення, експертизи, японських сюжетів та японської старовини, і його незрима присутність відчувається у багатьох публікаціях як автора цих рядків, так і молодих українських дослідників. Серед останніх — Юлія Тормишева, на сторінках кандидатської дисертації якої знайшли відбиття особисті враження від зустрічі та розмови з майстром [3].

Повертаючись до біографії Комада-сенсей, відзначимо, що після смерті батька майстер розпочав самостійну роботу під творчим псевдонімом Рюші⁵. Приблизно в середині 1960-х він почав вивчати та вирізувати нецке. Визначальний вплив на його подальшу творчість як різьбяра нецке справив відомий японський

⁵ Уся династія використовує творчі псевдоніми, що походять від її засновника Рюсуї.

Іл. 2. Комада Рюші. Алегорія мистецтва. Нецке. Кістка мамонта. 2011. Колекція О. Фельдмана

Іл. 3. Комада Рюші. Ісе-моногатарі. Нецке. Кістка мамонта. 2011. Колекція О. Фельдмана

нецукеші Ічіро Інада (1891—1977), який на той момент був одним із щирих ентузіастів відродження нецке як виду мистецтва. «Це мій другий вчитель», — сказав пан Комада, презентуючи меморіальний каталог творів Ічіри, і додав: «Щоправда, він не знав про те». У статті до цього каталогу він пояснює: «Я не мав

прямих стосунків «вчитель-учень» з Ічіро-сан, але і сьогодні я шаную його як наставника в моєму серці» [9, р. 14]. Саме йому Комада Рюші завдячує поліхромністю своїх робіт. Зазвичай японські різьбярі, що працювали із слоновою кісткою, використовували або коричневі відтінки, що давав розчин чаю, або чорну туш. «Ічіро-сан увів до практики різьблення техніку фарбування з використанням ганрьо (пігменти, що застосовувалися у традиційному японському живописі), і це позначило епоху в історії нецке, вирізаних з кістки» [9, р. 14]. Уведення фарби розширило палітру засобів художньої виразності і додало різьбленим мініатюрам більшої декоративності та відповідності традиційному тяжінню японців до поліхромії.

За словами сенсей, Ічіро Інада також прищепив йому смак до класичної давнини і, дійсно, надалі герої японської літератури посідатимуть постійне місце у його творчості. Невипадково три з п'яти творів Комада Рюші, що знаходяться в українській колекції, розроблені на основі класичної літератури. Так, «Алегорія мистецтва» (іл. 2) є мініатюрним зображенням тендітної жінки у солом'яному капелюсі та дорожньому кімоно із сямісен⁶ у руці. Капелюх та взуття зі соломи вказують на те, що перед нами мандрівна акторка, що заробляє співом під власний акомпанемент. Такі персонажі — часті герої п'єс японських оповідань та традиційного театру кабукі.

До літератури доби Хейан⁷ відносять і наступні два твори з української збірки: «Ісе-моногатарі» та «Спів цвіркуна». Перша нецке є складною двохфігурною композицією за темою одного із знакових текстів японської культури — Ісе моногатарі⁸, яка приписується славетному поетові Арівару-но Наріхіра (825—880) і датується X ст. Художник звертається до епізоду «Акутагава» (6-й дан повісті), в якому розповідається, як кавалер тривалий час, попри перешкоди, зустрічався з коханою і «нарешті вона згодилася, і він її викрав та забрав зі собою під покровом повної темряви» [1, с. 44]. Протягом тисячоліття цей епізод привертає

⁶ Сямісен — трьохструнний музичний інструмент, набув поширення з 17 ст., його популярність серед широких верств населення можна порівняти з популярністю гітари в Європі.

⁷ Хейан — період в історії Японії, що отримав назву за іменем столиці (Хейан — столиця миру та спокою).

⁸ Ісе-моногатарі — Повість з Ісе, один з провідних текстів японської класики, що й на сьогодні є взірцем вишуканого смаку і джерелом для численних сюжетів для усіх, без винятку, видів художньої творчості.

увагу митців і, здавалося би, складно віднайти в цьому сюжеті щось нове. Стало традиційним зображувати чоловіка в аристократичному вбранні, який несе на спині свою кохану. Однак, лише в інтерпретації Комада Рюші ця сцена здобула найсуттєвішого втілення, де образи коханців становлять єдине ціле і сповнені невимовної ніжності. Цей епізод різьбяр показав двічі у близьких за композицією, але не тотожних моделях. У ранній версії сюжету, що знаходиться в приватній колекції в Лондоні, коханці немов перемовляються (якщо за текстом Ісе, то вона його питає, що виблискує у траві). У версії сюжету з харківської колекції жінка заплющила очі і довірилася коханому (іл. 3).

Для об'єктивності слід навести й іншу глядацьку думку щодо інтерпретації цього сюжету Комада Рюші, тим більш, що її автором виступає Девід Бурдіт — член Міжнародної асоціації нецке. У листі до редактора журналу «Євронекке» він пише, що на його опінію у цьому сюжеті пан Комада показав двох відомих поетів Роккасен (шість геніальних поетів Японії) — Арівара-но Наріхіра та Оно-но Комачі [4, р. 5]. Безумовно, і така інтерпретація сюжету цілком можлива, якщо взяти до уваги схильність японських майстрів до жарту, іронії, що знайшло свій вираз у прийомі мітате (уподібнення).

Загалом слід особливо відзначити винайденість композиції та пластичного рішення згаданої моделі. Автору цієї статті пощастило бути свідком створення цього образу і бачити твір на попередніх етапах. Точність силуету, поворотів, жестів ще на стадії обробки поверхні створювали відчуття повноцінної скульптури. Посилювалося це враження і за рахунок нефарбованої кістки, внаслідок чого фігури виступали немов у повітряній димці.

Композиція «Спів цвіркуна» (іл. 4) відноситься до однієї з найпопулярніших моделей майстра, що отримала кілька варіантів розробки. Одна з них прикрашає колекцію Його Високості принца Такамадо. Модель репрезентує образ аристократки доби Хейан: шляхетна пані сидить у характерній для тієї доби шовковій багатолісткуватій сукні, що здобула назви «джюнхітоє» (ансамбль 12 суконь). Вона піднесла клітинку із цвіркуном і прислухається. Майстрові вдалося відтворити в цій композиції ідеал хейанської краси через хвилеподібний ритм урочистих яскраво-червоних, смарагдових і золотистих суконь, підкреслений чорною смугою довгого волосся.

Іл. 4. Комада Рюші. Спів цвіркуна. Нецке. Кістка мамонта. 2012. Колекція О. Фельдмана

Іл. 5. Комада Рюші. Аму. Нецке. Дерево. 2008. Колекція О. Фельдмана

Окремої уваги заслуговує і зображення пірнальниці за перлинами — т. зв. Аму (іл. 5), з якої, до речі, і розпочалася харківська збірка сучасних нецке. В Японії у цьому промислі, зазвичай, працювали жінки. Звернення до образу напівоголеної Аму в японському мистецтві було одним із поодиноких винятків, що легітимізувало зображення оголеного тіла. Водночас, старим майстрам нецке бракувало вміння передати пластичні особливості жіночого тіла, у той час як сучасні різьбяр і, зокрема, Комада Рюші відтворюють його з максимальною виразністю.

Іл. 6. Комада Рюші. Юність. Нецке. Дерево. 2008. Колекція О. Фельдмана

У композиційному рішенні Аму майстер враховує можливість різних засобів експонування. Зважаючи на те, що під час праці Аму змінює положення тіла, нецке можна ставити вертикально, або горизонтально — у всіх позиціях фігурка не втрачає рівноваги та пластичної виразності.

Вартує згадки й той факт, що Аму виготовлена з дерева, що є скоріше винятком для майстра. Цей вибір матеріалу пояснюється участю Комада Рюші у складі журі щорічного конкурсу нецке в Такаяма (Хіда). За правилами конкурсу, участь у ньому беруть лише різьбярі з дерева (традиційний промисел Такаяма)⁹, а члени журі представляють свої оригінальні твори як свідчення фахового рівня. Ця дерев'яна Аму опублікована у відповідному каталозі конкурсу і розкриває ще одну грань творчості майстра.

Містить українська збірка і нетрадиційний для нецке сюжет — зображення напівоголеної сучасниці, у коротенькому «топіку», модних окулярах та кліпсах. Комада-сенсей вправно передає особливості дівочої статури, тендітність і чистоту юності (іл. 6).

На відміну від дещо застиглих персонажів Ічіра Інаба, твори Комада Рюші відрізняються вмінням передати рух, більшою пластичною виразністю. Певною мірою дався взнаки досвід окімоно, де в більших розмірах вирізання людської фігури потребувало точності і відповідних знань анатомії, пропорцій, рухів, силуетів,

⁹ Такаяма розташовується у т. зв. «японських Альпах» — високо у горах, вкритих тисовими лісами. Це край потомствених різьбярів з дерева, фах яких високо цінувався ще від середньовіччя, і навіть податок Такаяма сплачувала відправкою сотні різьбярів на роботи до столиці. Тут і сьогодні мешкає найбільша спільнота різьбярів Японії.

типажів. З іншого боку — технічна майстерність. Сенсей оновив технічні прийоми різьблення, постійно удосконалюючи інструменти (і сьогодні, при кожному відвідуванні експозицій нецке, виготовлених легендарними попередниками, він з особливою увагою розглядає їхні інструменти). Майстер-клас для різьбярів, що сенсей проводив у Києві, у межах виставкового проекту «Окімоно — 100 років тріумфу в Європі»¹⁰, ініційованого благодійним фондом Олександра Фельдмана, сенсей також розпочав з презентації своїх інструментів.

Педагогічна діяльність Комада Рюші — це ще один з його численних талантів. В Японії сенсей навчає наступне покоління різьбярів з 2000-го року. Він проводить заняття разом зі своїм колегою по цеху — відомим нецукеші Куроїва Акіра в культурному центрі газети Асахі в Токіо. Для своїх учнів Комада готує інструменти, знімає навчальні відеофільми, розробляє наочні матеріали, у яких демонструє крок за кроком послідовність етапів роботи тощо. На жаль, українським різьбярям і дослідникам пощастило зустрітись лише двічі, у межах згаданого проекту. На тих київських зустрічах сенсей показував власні прийоми різьблення, пояснював відмінності власної техніки від техніки попередників; демонстрував свердління хімотоші пре-модерної доби автентичним інструментом, розповідав про власний шлях у світ нецке.

Один з провідних вчительських меседжів Комада Рюші українським різьбярям — це особистий приклад експерименту з іншими матеріалами, розробка технік роботи з незабороненими міжнародною конвенцією із збереження флори та фауни матеріалами¹¹. Саме в розробці методів роботи та пропаганді

¹⁰ Виставка відбулася навесні 2010 р. в Музеї образотворчого мистецтва імені Богдана та Варвари Ханенко і репрезентувала колекцію окімоно із зібрання Олександра Фельдмана. Комада Рюші брав участь в урочистому відкритті виставки, а також провів два майстер-класи у приміщенні музею та в Київській галереї нецке на запрошення голови Української асоціації різьбярів нецке Олександра Деркаченка.

¹¹ Конвенція про Міжнародну торгівлю видами дикої фауни та флори, що перебувають під загрозою зникнення (англ.: *Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora* — CITES: міжнародна урядова згода, підписана в результаті резолюції Міжнародної спілки охорони природи в 1973 р.). У 1989 р. Міжнародна конвенція зі збереження рідкісних видів флори та фауни заборонила експорт слонової кістки. У 1997 р. з певним поліпшення ситуації Конвенція дозволила експортувати до Японії обмежений обсяг кістки (для

використання інших видів кістки сенсей бачить майбутнє нецке та власне завдання. Українська колекція, що містить один твір, вирізаний з дерева і чотири — з кістки мамонта — наочний тому приклад.

Підсумовуючи викладене, підкреслимо, що Комада Рюші є єдиним сучасним японським різьбярем, чий твори представлені в Україні. П'ять його творів, що зберігаються в збірці харківського колекціонера і мецената Олександра Фельдмана, виготовлені з дерева та мамонтової кістки у притаманній майстрові техніці різьблення. Серед них — особливої уваги заслуговують знакові у творчості майстра моделі, що в різних версіях прикрашають кращі колекції сучасних нецке і здобули визнання світового товариства нецке. Цінність представлених в Україні робіт полягає не тільки в їхній репрезентативності, а й у наочному ствердженні шляхів розвитку мистецтва різьблення у майбутньому через виявлення краси інших, незаборонених міжнародною конвенцією матеріалів.

Український осередок шанувальників мистецтва різьблення з кістки завдячує Комада Рюші і проведеними майстер-класами, практичними порадами, консультаціями у галузі історії нецке та японської матеріальної культури.

У майбутньому доцільно проаналізувати діяльність та творчий спадок усієї династії майстрів Комада, що охоплює понад століття і є яскравим прикладом еволюції японського мистецтва різьблення.

1. Исэ моногатари / пер., стаття и прим. Н.И. Конрада. — Москва : Наука, 1979. — С. 44—45.
2. Рыбалко С.Б. Зі Сходу на Захід: японська мініатюрна пластика з колекції Олександра Фельдмана / С.Б. Рыбалко. — Харків : Фоліо, 2009. — 192 с.
3. Тормишева Ю.О. Японська мініатюрна пластика (нецке) кінця ХІХ— початку ХХІ століть : автореф. дис... канд. мистецтвознавства / Ю.О. Тормишева. — Харків : Б. в., 2012. — 20 с.
4. Burditt D. Readers Letters David Burditt / Burditt D. // Euronetsuke. — 2009. — № 34. — Р. 5.
5. Burditt D. The work of Ryushi Komada. Part I / David Burditt // International Netsuke Society Journal. — 2012. — Volume 32. — № 2.
6. Burditt D. The work of Ryushi Komada. Part II / David Burditt // International Netsuke Society Journal. — 2012. — Volume 32. — № 3.

збереження мистецтва різьблення), але забороняється її вивозити з країни. Відтак японські різьбярі, що працюють зі слоновою кісткою, втратили зовнішній ринок, що поставило усю цю галузь у складні економічні умови.

7. НІН Takamadonomiya Hisako. Catalog Netsuke: The Prince Takamado Collection / НІН Hisako Takamadonomiya. — Tokyo, 2011. — 96 p.
8. Kinsey M. Living Masters of Netsuke / Miriam Kinsey. — Kodansha International, 1984 — 232 p.
9. Komada Ryushi. Ichiro-san and me / Komada Ryushi // Ichiro — master netsuke carver. — Chicago, 2009. — P. 14—15.
10. Masanori Watanabe. What is a netsuke? / Masanori Watanabe // Netsuke. Condensed Culture of Edo: Catalogue. — Tokyo, 2005. — 121 p.
11. Muneaki Kinoshita. Netsuke Art of Kinoshita Collection. Vol. 1 / Muneaki Kinoshita. — Kyoto : Kyoto Seishu Netsuke Art Museum, 2009. — 76 p.
12. Yahiro T. On the Problem of Iconographical Changes in Contemporary Netsuke / Tatiana Yahiro // The International Association for Japan Studies Newsletter. — 2014. — № 10. — P. 50—52.

Svitlana Rybalko

KOMADA RYUSHI'S CREATIVE WORK: UKRAINIAN CONTEXT

The article provides a review of the well-known Japanese carver Komada Ryushi's activity (b. 1934), highlights the variety of his relations with Ukrainian admirers of ivory carving. The author characterizes the features of the carver's creative formation, describes his way from carving okimonos to the netsuke art. The author has also analyzed the master's works kept in Ukraine in comparison with the other world collections, the features of creatively interpreting traditional subjects are shown. The article draws on the Kharkiv Maecenas Oleksandr Feldman's collection, the author's research expeditions to Japan (2008—2012), Komada Ryushi's family archive case study.

Keywords: Komada Ryushi, Japanese art, ivory carving, netsuke, okimono, Oleksandr Feldman's collection, subject theme repertoire.

Светлана Рыбалко

ТВОРЧЕСТВО КОМАДА РЮШИ: УКРАИНСКИЙ КОНТЕКСТ

Дается обзор деятельности выдающегося японского резчика Комада Рюши (род. 1934). Освещено разнообразие его связей с украинским центром поклонников искусства резьбы по кости, особенности творческого формирования резчика, его путь от резьбы окимоно к искусству нецкэ. Проанализированы произведения мастера, хранящихся в Украине, в сравнении с другими коллекциями мира, освещены особенности творческой интерпретации традиционных сюжетов. Статья построена на материалах сборника харьковского коллекционера и мецената Александра Фельдмана, материалах исследовательских экспедиций автора в Японию (2008—2012), семейного архива Комада Рюши.

Ключевые слова: Комада Рюши, японское искусство, резьба по кости, нецкэ, окимоно, коллекция Александра Фельдмана, сюжетно-тематический репертуар.